



Femslash (ang. *female* ‘kobięcy’ i *slash* ‘ukośnik’) — inaczej również: *fff slash*, *fff*, *femmeslash*, *saffic* — stanowi jedną z odmian fanfikcji (twórczości literackiej fanów). Fabuła tego rodzaju tekstów koncentruje się na relacjach miłosnych między postaciami kobiecymi. Tematyka seksualna, w różnej formie i natężeniu, jest często podejmowana przez autorów fanfikcji (oraz fanartów, fanvidów itd.). Sprzyja temu specyfika środowiska internetowego, które zapewnia m.in. łatwość komunikacji, poczucie anonimowości oraz swobodę w kształtowaniu własnego wizerunku (Bajor 2017: 45). Współcześnie działalność fanów jest skupiona przede wszystkim w przestrzeni online (choć oczywiście fani byli aktywni na długo przed powstaniem Internetu i już wtedy publikowali także teksty erotyczne). W ich twórczości odnaleźć można bogactwo wątków seksualnych (zob. Bajor 2019); równocześnie należy zaznaczyć, że nie ogranicza się ona wyłącznie do tego typu realizacji.

Spora liczba opracowań naukowych w obrębie *fan studies* dotyczy jednak slashu — jednego z najpopularniejszych gatunków fanfikcji — w którym głównym elementem fabuły są relacje romantyczne

i/lub erotyczne między męskimi postaciami. Relacje te mają zwykle charakter niekanoniczny — przy czym kanon należy rozumieć jako: „[...] tekst podstawowy, materiał wyjściowy, swoisty fanowski urtekst, znany wszystkim potencjalnym współtwórcom i czytelnikom twórczości przeobrażonej [...] treści, które naprawdę, w sposób sprawdzalny, zostały umieszczone przez autorów/producentów w tekście źródłowym, poddawany przez fanów transformacji” (Lisowska-Magdżiarz 2018: 10–12) — tzn. że nie występowały w dziele źródłowym, na podstawie którego powstała dana fikcja fanowska. Slash, podobnie jak f. i sama fanfikcja, jest pisany i czytany przede wszystkim przez kobiety. Aldona Kobus zwraca uwagę, że: „Świadomość, że slash stanowi kobiecą domenę twórczą, zapewnia autorkom i czytelniczkom komfort psychiczny, jaki daje wolność od władzy męskiego spojrzenia” (Kobus 2018: 300). O slashu, w kontekście żeńskiej społeczności pisarskiej i czytelniczej, pisała także, już w 1985 roku, Joanna Russ w pierwszym poświęconym temu zagadnieniu tekście — *Pornography by Women for Women, with Love* (należy zaznaczyć, że Russ nie używa terminu „slash”, ponieważ określenie to jeszcze wówczas

nie funkcjonowało). Zdaniem badaczki w slashu można odnaleźć m.in. odbicie kobiecych pragnień. Wyrażone w tego rodzaju narracjach fantazje tworzą długą listę kobiecych potrzeb, na której znajdują się: „[...] seksualna intensywność, seksualna przyjemność, wolność wyboru, miłość całkowicie wolna od kulturowego dyskursu na temat płciowości i ról płciowych oraz sytuacja, w której bezpiecznie jest odpuścić i pozwolić sobie stać się emocjonalnie i seksualnie bezbronną” (Russ 1985: 89–90). Sfeminizowany charakter społeczności fanowskich pozwala zatem na swobodną ekspresję seksualności. Seksualności, która wychodzi poza heteronormatywne ramy.

Gdy tekst dotyczy związków lesbijskich, używa się najczęściej określenia „femslash”. Warto w tym miejscu podkreślić, że część fanów wskazuje, iż tego typu rozróżnienie sugeruje, że męsko-męski slash jest normą, a narracje z udziałem postaci kobiecych są wyjątkiem, odstępstwem, podzbiorem wobec męskocentrycznych tekstów. W związku z tym równoległe do f. funkcjonują również inne określenia, np. f/f slash, które ma uwypuklić ciągłość między slashem dotyczącym kobiet (female/female) a slashem dotyczącym mężczyzn (male/male).

Temat f. w ramach badań nad fanami, fantropologii, jest poruszany w sposób marginalny, zwykle przy okazji omawiania męskiego slashu. Eve Ng oraz Julie Levin Russo, redaktorki specjalnego numeru zatytułowanego *Queer female fandom* (jednego z niewielu opracowań koncentrujących się na f.) czasopisma naukowego „Transformative Works and Cultures”, podkreślają jednak, że sprzeciwiają się narracji o braku, niedoborze jako podstawie rozpatrywania tegoż gatunku (Ng, Russo 2017). Badaczki zwracają uwagę, że f., mimo wszystko, stanowi fundament tętniących życiem społeczności fanowskich, które zrodziły się, jeszcze zanim lesbijskie wątki

stały się bardziej powszechne w mediach głównego nurtu.

Początki f. sięgają prawdopodobnie lat 70. XX wieku i są związane z fandomem fantastycznonaukowego amerykańskiego serialu *Star Trek*, emitowanego w latach 1966–1969. Narracje slashowe dotyczące kobiet zaczęły pojawiać się zatem (choć na znacznie mniejszą skalę) w tym samym czasie i tym samym fandomie, w którym powstał m/m slash. Pierwszy znany fanfik w gatunku f. pod tytułem *Kismet* autorstwa Dani Morin został opublikowany w 1977 roku w fanzinie *Obsc'zine* (skierowanym do pełnoletnich odbiorców, ponieważ zawierał treści erotyczne, zarówno w formie fanfikcji, jak i fanartów). Fabuła tego tekstu koncentrowała się na miłosnej relacji dwóch drugoplanowych postaci kobiecych — Uhury oraz Christine Chapel (głównymi bohaterami, wokół których skupia się akcja *Star Treka*, są mężczyźni). Przełomowym momentem, który spowodował znaczny wzrost aktywności twórców i odbiorców f., był 1995 rok i premiera serialu fantasy *Xena: Wojownicza księżniczka*. Seria przedstawia przygody protagonistki Xeny i jej przyjaciółki Gabrieli. Relacja bohaterki była ważną częścią fabuły, wątek ten prowadzono z wykorzystaniem homoerotycznego podtekstu. W związku z tym wokół serialu zgromadziła się aktywna wspólnota fanek przede wszystkim w społeczności lesbijskiej (zob. Hanmer 2014; Maris 2016).

Okres rozkwitu f. zbiegł się z wytworzeniem nowych narzędzi komunikowania online; formowanie się f., nie tylko jako gatunku, ale również unikalnej subkultury, jest zatem ściśle powiązane z przemianami w starych i nowych mediach (Ng, Russo 2017). Z czasem, między innymi ze względu na powstawanie rozmaitych platform blogowych o charakterze społecznościowym (np. LiveJournal), granice fandomów

stały się bardziej elastyczne i podatne na przenikanie, co spowodowało, że f. przestał być związany wyłącznie z konkretną parą bohaterów i ograniczoną grupą tekstów kultury (Ng, Russo 2017).

Wskazanie wszystkich fandomów, w których powstaje f., czy też określenie liczby tego rodzaju tekstów fanowskich jest niemożliwe. Twórczość fanowską charakteryzuje bowiem literacka płodność (zob. Szymił 2015). Fani gromadzą jednak niektóre dane w tym obszarze. Na jednej z najważniejszych stron internetowych, na której publikowana jest twórczość fanowska (przede wszystkim fanfikcja) — *Archive of Our Own* — wśród obecnych tam społeczności fanowskich f. dominuje w pracach powstałych na podstawie: *Supergirl* (serial), *RWBY* (serial animowany), *Steven Universe* (serial animowany), *She-Ra* (serial animowany), *Avatar: Legend of Korra* (serial animowany), *Pitch Perfect* (seria filmów), *Carmilla* (serial internetowy inspirowany powieścią Sheridana Le Fanu), *TWICE* (k-popowy girlsband), *Wynonna Earp* (serial), *Life is Strange* (gra komputerowa) (zob. *Archive of Our Own* 2021, b.s.; dane z lutego zebrane przez „destinationtoast”). We wszystkich wymienionych tytułach, oprócz *Steven Universe*, główną bohaterką jest kobieta. Powyższe fandomy i powstające w ich obrębie teksty są przede wszystkim anglojęzyczne.

Według danych statystycznych opublikowanych w ramach jednego z blogów na platformie Tumblr w 2021 roku wśród stu najpopularniejszych wówczas paringów — przy czym pairing to „[...] termin odnoszący się do występującego w danym fanfiction związku miłosnego i/lub seksualnego. P. może być heteroseksualny (het), homoseksualny (slash, femslash) lub angażować więcej niż dwie postacie, obejmować związki kanoniczne [...] lub stworzone przez fanki [...], a nawet związki

postaci z różnych fandomów w przypadku crossoveru [...]. Oznakowanie p. występuje w otagowaniu tekstu i może przybrać formę ukośnika między imionami sparowanych postaci [...]” (Kobus 2018: 381) — na *Archive of Our Own* prace dotyczące relacji f/f (kobieta/kobieta) stanowiły jedynie 3%, natomiast teksty zawierające relacje między mężczyznami — 61% (*Fandoms Hate LGBTQ People*, b.r., b.s.). Tekstów realizujących f. jest zatem niewiele. Widoczne jest również mniejsze zainteresowanie tym tematem ze strony badaczy, którzy znacznie częściej analizują slash. Zagadnienie to zajmuje jednak samych fanów.

W fanowskiej encyklopedii *Fanlore* znajduje się hasło: „Dlaczego nie ma więcej femslashu?” (*Why Isn't There More Femslash?*) obejmujące odpowiedzi fanów na to pytanie. Część z przywoływanych opinii została zebrana przez jedną z fanek w 2013 roku przy okazji gromadzenia informacji dotyczących popularnych paringów we wspomnianym archiwum (*Centrum Lumina* 2013, b.s.). Oczywiście główną przyczyną wskazywaną przez fanów jest to, że nie ma zbyt wielu silnych, ciekawych i złożonych postaci kobiecych w dziełach oficjalnych (*Fanlore* 2019, b.s.) — aby mógł powstać f. dotyczący danego dzieła kanonicznego, musiałyby występować w tym utworze co najmniej dwie postacie kobiece, które wzbudziłyby zainteresowanie fanów i które wchodziłyby ze sobą w interakcje mogące stanowić punkt wyjścia do tworzenia tego rodzaju narracji. Mel Stanfill stwierdza, że tam, gdzie najważniejszą relacją w kanonie jest relacja tej samej płci, gdzie pojawia się idea, że homospołeczna więź jest najistotniejsza w życiu postaci, bardziej istotna niż ta heteroseksualna, tam z pewnością wystąpi slash. Jeśli zaś „homospołeczna intensywność” dotyczy kobiet i stanowi główny motyw relacji w dziele źródłowym, co nie zdarza się często, wtedy

wystąpi f. (Stanfill 2017). Kolejną przyczyną jest właśnie to, że tam, gdzie pojawiają się dwie bohaterki, często brakuje szczególnej relacji między nimi, homospołecznej intensywności, która mogłaby stanowić podstawę pairingu. W wielu utworach źródłowych więcej miejsca poświęca się wyjątkowym męskim przyjaźniom; męskie relacje bywają bardziej złożone i podatne na pogłębianie w tekście fanowskim, np. te bazujące na wspólnych doświadczeniach wojennych. Ponadto bliskość między kobietami zwykle nie budzi homoerotycznych skojarzeń, jest bardziej akceptowalna niż ta między mężczyznami. Według Joanny Mizielińskiej większa tolerancja społeczna wobec miłości między kobietami jest jednak wyłącznie pozorna: „[...] owa tolerancja wzmacnia niewidoczność, nie-istnienie. Stanowi narzędzie wymazywania, jedną z wielu strategii przemilczeń, którą należy przestać mitologizować, a warto przywrócić się jej z bliska i zastanowić, jak można ją przełamać” (Mizielińska 2006: 99). W kontekście fanfikcji potrzeba zatem niejako więcej dowodów w dziele kanonicznym, by połączyć w romantyczny/erotyczny związek dwie postacie kobiece. Czułość męsko-męska w większym stopniu wiąże się z naruszaniem tabu homoseksualności. A im większe tabu, tym większy potencjał subwersywny, transgresywny. Fani poprzez slash w pewien sposób zdejmują z męskiego pragnienia homospołecznego tabu homoseksualności, przekształcają pragnienie w bezpośrednie homoerotyczne uczucie.

Emily Coccia proponuje jednak, aby sceny erotyczne obecne w f. ujmować nie w kategorię praktyk wywrotowych i antynormatywnych, ale by postrzegać je jako sposoby rozszerzania granic erotyki (Coccia 2022). Badaczka przeanalizowała wybrane teksty publikowane w ramach trzech femslashowych fandomów: *Once Upon*

a Time, *Supergirl* oraz *The Devil Wears Prada*. Autorki tych prac, jak zauważa Coccia, prezentują: „ekspansywne queerowe wyobrażenia erotyczne, które uwalniają przyjemność, pożądanie i intymność od przestrzeni i praktyk głównego nurtu” (Coccia 2022). W badanych przez Coccie tekstach występowały wizje ciała i praktyk seksualnych niezwiązane „[...] z normami hetero- i homoseksualnymi, tworząc[e] polimorficzne przyjemności, które wcale nie muszą być związane z genitalną seksualnością” (Coccia 2022). Wyjście poza binarne podziały i kategorię płci nie charakteryzuje wyłącznie narracji o kobiecych relacjach. Podobne uwagi sformułowała Anne Kustritz, badając teksty z męsko-męskimi pairingami: „[...] slash nie jest o byciu gejem (lub hetero). Chodzi o bycie zakochanym. Pomimo anatomicznie poprawnych scen seksu pomiędzy postaciami tej samej płci, slash pozostaje neutralny płciowo poprzez uczynienie płci w zasadzie nieistotną – lub tak samo istotną jak długość włosów [...]” (Kustritz 2003: 379). Miłość, intymność zajmują zatem niezwykle ważne miejsce w twórczości fanowskiej, zarówno w f/f, jak i m/m slashu. Fanki w rozmaitych rodzajach fanfikcji, otwarcie jak w żadnym innym dyskursie, mówią o seksualnej przyjemności; przekraczają granice związane z płcią; uwalniają wyobraźnię i odkrywają nieznane źródła rozkoszy.

Wpływ na to, że w kulturze występuje mniej tekstów realizujących f. może mieć również fakt, że fanfikcja jest pisana przede wszystkim przez kobiety, a twórczenie fanfików o postaciach kobiecych niejako zmusza autorki do konfrontacji z różnymi problemami, z którymi borykają się na co dzień, a które uważają za trudne, bolesne. Zatem pisanie o męskich postaciach może być rozpatrywane jako forma eskapizmu, ucieczki od własnych problemów związanych z płcią; pozwala

także na podejście do tych kwestii w mniej bezpośredni sposób (*Centrum Lumina* 2013, b.s.) — (bo przecież zagadnienia typowo kobiece też są w obrębie slashu poruszane poprzez np. *mpreg* — motyw męskiej ciąży). Fani przywołują również problem zinternalizowanej mizoginii — kobiety w fandomach zwykle surowiej oceniają żeńskie postacie.

Kolejnym istotnym elementem ograniczającym rozwój f. jest tzw. obowiązkowa heteroseksualność — w wielu tekstach kultury postacie kobiece skupiają się na spełnianiu w sferze romantycznej, rodzinnej. Zdecydowana większość bohaterek ma kanoniczne heteroseksualne romanse, które są prezentowane w sposób zmniejszający szanse na femslashowe relacje (*Centrum Lumina* 2013, b.s.).

Oprócz tego istnieje mniej przykładów: tego typu twórczość fanowska nie posiada rozbudowanej tradycji. F. nie ma wielu autorów i odbiorców, trudniej zatem o inspirację, o jakieś archetypowe pary (dla slashu taką parą jest np. Kirk/Spock — bohaterowie *Star Treka*) oraz o informację zwrotną, komentarze, zainteresowanie tego typu tekstem ze strony czytelników (których oczekuje fan-twórca; zob. *Centrum Lumina* 2013, b.s.). Ponadto wzorów/modeli nie dostarcza także „oficjalna” kultura. Istnieje bowiem niewiele wizerunków relacji lesbijskich w kulturze głównego nurtu. Jak konstatuje Mizieleńska: „Nie ma w naszej kulturze obrazu miłości między kobietami. Choć są obrazy seksu między nimi, które cieszą męskie heteroseksualne oko i stanowią odzwierciedlenie męskich heteroseksualnych pragnień” (Mizieleńska 2006: 101). Takie przykłady — przedstawienia związków lesbijskich skierowane do heteroseksualnego męskiego odbiorcy, tworzone tak, aby zaspokoić męskie fantazje — nie są więc przydatne przy pisaniu tekstów w kobiecej społeczności.

Niektóre z wymienionych tropów można by w pewnym stopniu podważyć. Fanfikcja nie musi przecież bazować tylko na jednym utworze, wiele prac łączy kilka dzieł źródłowych (np. poprzez *crossover*). Co więcej, w przypadku niektórych pairingów, zwłaszcza męsko-męskich, fani nie potrzebują wielu interakcji między postaciami, by poświęcać danej parze teksty. Ponadto istnieją motywy polegające na przepisywaniu męskich bohaterów w postaci kobiece, m.in. *gender swap*, *alternate universe* — *all female*. Oczywiście tego rodzaju rozwiązania są praktykowane przez część autorów, wciąż jednak f. stanowi mniejszość. Chociaż tak naprawdę i samo stwierdzenie, że narracji femslashowych jest mało, można zakwestionować. Nie jest możliwe jednoznaczne określenie liczby tego rodzaju tekstów i w związku z tym — rzeczywistego stosunku liczbowego między f/f a m/m slashem. Fani zajmujący się statystykami podkreślają, że podstawą takiego stanowiska są przede wszystkim dane z *Archive of Our Own*. Mimo że jest to jedno z najpopularniejszych i najważniejszych archiwów gromadzących fanfikcję, nie jest to jedyne tego typu miejsce. Fani zamieszczają swoje prace w rozmaitych obszarach przestrzeni internetowej, nie tylko na stronach ściśle związanych ze wspólnotami fanowskimi. Być może zatem w rzeczywistości tego rodzaju tekstów jest więcej, niż się wydaje.

[Wszystkie tłumaczenia cytatów, jeśli w bibliografii nie odnotowano inaczej, pochodzą od autorki hasła.]

MARTA SZPATOWICZ

 <https://orcid.org/0000-0001-7130-9126>

Uniwersytet Szczeciński

e-mail: marta.szpatowicz@phd.usz.edu.pl

BIBLIOGRAFIA

- Archive of Our Own* 2021, [Fandom Stats] F/F stats (February 2021), www.archiveofourown.org/works/29747142/chapters/73169352#workskin [dostęp: 10.06.2023]. – Bajor Jan (2017), *Ukryta strona fandomu – rzadkie i nienormatywne motywy seksualne w sztuce i literaturze fanowskiej*, „Forum Socjologiczne” nr 8. – Bajor Jan (2019), *Czy tylko slash? O zagubionej różnorodności twórczości erotycznej fanów medialnych*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” nr 2(14). – *Centrum Lumina* 2013 [blog], (*A chart illustrating all of the possible...*), www.centrumlumina.tumblr.com/post/59705055745/a-chart-illustrating-all-of-the-possible [dostęp: 10.06.2023]. – Coccia Emily (2022), *Femslash Fan Fiction’s Expansive Erotic Imaginary*, „Transformative Works and Cultures” nr 38. – *Fandoms Hate LGBTQ People* (b.r.), *We should talk about f/f*, www.fandomshatelgbtqpeople.tumblr.com/post/658721622612688896/we-should-talk-about-ff [dostęp: 10.06.2023]. – *Fanlore* (2019), *Why Isn’t There More Femslash*, edycja hasła: 23.11.2019, www.fanlore.org/wiki/Why_Isn%27t_There_More_Femslash [dostęp: 10.06.2023]. – Hanmer Rosalind (2014), „*Xenasubtexttalk*”: *The impact on the lesbian fan community through its online reading and writing of lesbian fan fiction in relation to the television series Xena: Warrior Princess*, „Feminist Media Studies” nr 4. – Kobus Aldona (2018), *Fandom. Fanowskie modele odbioru*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń. – Kustritz Anne (2003), *Slashing the Romance Narrative*, „The Journal of American Culture” nr 3. – Lisowska-Magdziarz Małgorzata (2018), *Fandom dla początkujących. Część II: Tożsamość i twórczość*, Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej UJ, Kraków. – Maris Elena (2016), *Hacking Xena: Technological innovation and queer influence in the production of mainstream television*, „Critical Studies in Media Communication” nr 1. – Mizielińska Joanna (2006), *Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*, TAiWPN Universitas, Kraków. – Ng Eve, Russo Levin Julie (2017), *Envisioning queer female fandom*, „Transformative Works and Cultures” nr 24. – Russ Joanna (1985), *Pornography by Women for Women, With Love* [w:] J. Russ, *Magic Mommas. Trembling Sisters. Puritans & Pervert*, Crossing Press, New York. – Stanfill Mel (2017), *Where the Femslashers Are: Media on the Lesbian Continuum*, „Transformative Works and Cultures” nr 24. – Szymiła Aleksandra (2015), *Slash jako forma pisarstwa i czytelnictwa kobiecego*, „Teksty Drugie” nr 3.